

מפנקסה העתיק של דמשק

מאת ש. אסף

בין אלפי הקטעים של הגניזה הקאהרית השמורים בקמברידג' מצאתי דף אחד מפנקס בית-הדין שבדמשק בצורתו המקורית. בדף זה נרשמו ארבעה שטרי-אירוסים שנכתבו בחדשי אדר ראשון ושני שנת ד"א תרצ"ג (933 אחר ספה"ג). ייתכן גם כן ששטרות מסוג זה נרשמו בפנקס מיוחד, כי בוודאי נכתבו בחדשים הנזכרים גם שטרות אחרים ולא הוכנסו לפנקס זה. שטרי-אירוסים אלו נכתבו בפנקס בידי סופרים שונים ונחתמו בידי העדים. שטרות אלה הם בכלל מן הקדומים ביותר שהגיעו לידינו, כי מעטים הם השטרות שהגיעו אלינו מן המאה העשירית, ואלה המעטים הם ממחציתה השניה של מאה זו⁽¹⁾, ויש בהם כמה פרטים חשובים הראויים לתשומת לב.

אנו רואים שאף בדמשק מנו בהשפעת ארץ-ישראל ליצירה ולשנות השמיטה. אף בכתובה הדמשקאית משנת תשט"ז נראה אותו דבר. גם בצוואה שנכתבה בדמשק בשנת ד"א תשס"ג, ועוד לא נתפרסמה (כתב-יד קמברידג' T.-S. 13 J6⁴⁹), כתוב: שנה השלישית של שבוע שהיא שנת ארבעת [אלפים שבע מאות] ששים ושלוש שנים ליצירת עולם. את המספר שש מאות כתבו במי"ם סתומה ולא באותיות ת"ר.

בדמשק ישבו גם יהודים בבליים וגם ארצי-ישראלים במספר הגון, ולהם בתי-כנסיות מיוחדים. בתי-כנסת של עיראקין ושאמיין נזכרו במכתבו של רב נתן בן אברהם^(א), אב הישיבה בארץ-ישראל, שנכתב כמאה שנה ויותר אחרי זמנם של השטרות שלפנינו. נזכרה הכנסת הקטנה של בבליים—משמע לכאורה שלבבליים היו שני בתי-כנסיות, כי אילו היתה רק אחת, והיא קטנה, לא היה צורך להזכיר דבר זה. מצד אחר קשה לתאר שלכנסת הקטנה היה מנהג נבדל ממנהג הכנסת הגדולה, אבל שונה היה מנהג הבבליים ממנהג הארצי-ישראלים. כל ארבעת השטרות שבדף זה נכתבו בידי יהודים בבליים. מזה שבמשך זמן פחות מחדשיים נרשמו ארבעה מקרי אירוסין, נוכח אולי להסיק מסקנות על מספרם בדמשק.

השטרות האלה נכתבו בשעת הקידושים שנעשו זמן ידוע לפני הנשואים. אין זה שטר קידושים, הנמסר לידי האשה המתקדשת, אלא כתב-ארוסים, היינו שטר-פסיקתא, שבו פסקו אבות המתארסים את הנדוניה: כמה אתה נותן לבנך? כך וכך. כמה אתה נותן לבתך? כך וכך. אמנם בשטרות שלפנינו נכתב השטר בשם החתן עצמו, וההתחייבות היא חד-צדדית, אבי הכלה או אפוטרופסה מתחייב רק, שיהא עומד בצרכיה עד עת כניסתה על בעלה. היינו שעליו לזונה ולפרנסה ולא על הארוס, פרט לשטר האחרון שבו נרשמו החפצים שהאשה מכניסה מבית אביה. שטרי אירוסים עם התחייבות חד-צדדית נמצא גם בספר השטרות לר"י ברצלוני ועוד⁽²⁾, וכן הוא גם סדר הסמפון המובא בירושלמי קיד' פ"ג, ה"ב: אנה פלן בר פלן מקדש לך אנת פלנית ברת פלן על מנת ליתן לך מיקמת פלן ומכניסניך ליום פלן, אין אתא יום פלן ולא כנסתיך לא יהו לי כלום.

הארוס נותן אותם ערבון לידי הארוסה או אפוטרופסה. ביטוי זה לא מצאנוהו

(1) עי' מש"כ בתרביץ ט', ע' 11; שם, ע' 26-27 פרסמתי כחובה דמשקאית מש' תשט"ז (956).

(א) עי' מאן, *The Jews in Egypt*, II, p. 172.

(2) ר' א. גולאק, ספר השטרות, שטרי אירוסין, ט"ו; י"ט; כ'.

במקום אחר, ומתקשה אני בפירושו. נראה שהארוס היה נותן בשעת האירוסים סכום ידוע לערבון, תחלת פרעון³, שהיה הולך כנראה לאיבוד במקרה שהיה חוזר בו. בשטר השני נאמר שנתן חמישה-עשר זהובים, ובשלישי נאמר שנתן שבעה זהובים בעת ערבון זה. חלוקת המוהר למוקדם, הניתן בשעת הקידושים, ומאוחר, המשתלם רק במקרה של אלמנות או גירושים היתה נהוגה גם אצל הקראים וגם אצל הרבנים בארץ-ישראל ומצרים⁴. בשטר ב' וג' אנו מוצאים שחלק ניתן בעת הקידושים, חלק בשעת הנישואים וחלק נשאר על צוואר הבעל כמאוחרים. מוהר הבתולות הוא עשרים וחמשה זהובים, בהתאם למנהג בבל, וכידוע נחלקו בזה בני בבל ובני ארץ-ישראל⁵. סכום התוספת לא היה קבוע. על כל שטר חתומים כמה וכמה עדים. בכתובת ברקה מש' תש"ן (990) שפרסמתי בסוף ספר השטרות לרב האי חתומים ל"ו אנשים, אבל רק שנים חתמו בתורת עדים ויתרם חתמו לכבוד גרידא.

מלבד שלושת השטרות המתפרסמים כאן והכתובים עברית יש בע"ב של דף זה עוד שטר-אירוסים כתוב ארמית שנכתב: בעשרין ותמנייה יומין בירח אדר תינינה שתה ג' דשבועה ושנת ד' אלפן ושט מאון ותשעין ותלת שנין לברית עלמה. לא נזכרה בו הכנסת הקטנה של בבליים, אבל הדעת נותנת שאף הצדדים שבשטר זה היו שייכים לה. אין בו זכר גם לחותם ערבון ולחלוקת המוהר במוקדם ומאוחר. יש בו רשימת החפצים שהכניסה האשה לבית בעלה⁶ ומלבד זה הכניסה שני בתים שהכנסתם הגיעה לסך מאתיים ושישים ושניים דינרים.

(3) עי' ב"מ מ"ח, ע"ב ועוד.

(4) עי' מש"כ בספר השטרות לרב האי, ע' 62 ובשו"ת הרמב"ם, הוצ' פריימן.

(5) עי' לוי, אוצר חלוק מנהגים, ע' 18—22; מרגליות, החלוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ-ישראל,

ע' 107—182.

(6) מעין הרשימה בכתובה הדמשקאית משנת תש"ו, שפרסמתי בתרביץ ט', ע' 26.

[כתב-יד קמברידג' T.-S. 16. 181]

(ב)חמישי בשבת בט ימים בחדש אדר הראשון שנה ג' שלשבווע שנת עיבור ושנת ד' אלפים ס' צג

שנים לבריאת עולם בדמשק נתן חותם ערבון בקה בר משה הידוע אבו ראנבל[?] מימונה על⁽¹⁾

הבתולה ברת חסן הידוע^(א) חושים על מנהג כנסת הקטנה שלבבליים ופסקו המהר ביניהם

שבעים וחמשה זהובים עשרים וחמשה מוהר הבתולות והשאר תוספת לשם מוהר⁽²⁾ וכבר

5 כתב לה חלק אחד מארבעה חלקים מן הדירה שיש לו בחצר הידועה דר זעורה בשקק⁽³⁾ בני יר...

(1) = אל. וכן להלן בשאר השטרות. וכן בשו' 10: כניסתה על (= אל) בעלה.

(א) הידוע בכינויו.

(2) ביטוי זה אינו מחזור. הכונה תוספת למוהר.

(3) = מבוי, סמטא. עי' איכ"ר פר' א': ועל כל שוק ושוק עשרים וארבע שקקים.

- משער המזרח ויש בו הרבה בתים תחתיים ושניים וסימניה מן הדרום
 בחלק זה
- ומן המזרח דרך הרבים ומן הצפון שער שלה פתוח לחצר ועורה ומן המערב
 השער שבחצר וזה החלק מארבעה חלקים מזו החצר בכל צורך שלו גלוי ומכוסה
 [יוצא ובא]⁴
- באלו נתן⁵ אותו זה בקה למימונה ארוסתו בשלשים וחמשה זהובים והוא⁶
 אחריות מוהר ש[לה]
- 10 וקיבל עליה חותם ערבון זה יהא עומד בצרכיה עד עת כניסתה על
 בעלה וקיים
 כתב ארוסים זה ויבנו ויצליחו [אל] קנה בר משה בר בנימין ...
 בר משה עד
 חסן בר מנצור עד

- בה' בשבת ב' יום בחדש אדר הראשון שנה ג' שלשבוע שנת עיבור ושנת
 ארבעת אלפים ה' צג שנים לברייתו עולם בדמשק נתן חותם ערבון מנצור
 ... [בן] יצחק בן סעיד בן פינחס על יהרה הבתולה ברת ר' יעקב הכהן הסופר⁷ על
 מנהג כנסת הקטנה שלבליים ופסקו המוהר ביניהם שבעים זהובים עשרים
 וחמשה מוהר הבתולות והשאר תוספת לשם מוהר וקידם בעת ערבון זה
 5 חמשה עשר זהובים שקולים וטובים ובעת כניסתו עליה⁸ ישלם לה שלשים וחמש
 [תשלום חמשים וקיבל עליה... ערבון זה רב יעקב אביה חותם ערבון זה יהא עומד
 [בצרכיה עד עת] כניסתה על בעלה וקיים כתב ארוסים זה בדיני ישראל ויבנו ויצליחו
 [עשרים מאוחרים על צוארו וייבנה בה שהיד עלא דלך⁹ בשר [בן כלף ?]
 10 אסמעאל בן חתים ובגמיע מא פי הדא אלכתאב¹⁰
 יצחק בן שמואל ברכה
 אלקידס סעיד בן עוזר טביומי נוח נפש ...
 אלישע בר משה הכהן עד
 שמואל בורן שלמה בר עזייר עד
 שמואל בר עזרה עד ומשה בר שמואל ...
 חסון בן סבוי עד חאתים ...
 דויד בן אהרן עד אברהם השופט הלוי ברבי¹¹

בה' בשבת ב' יום בחדש אדר השני שנה ג' שלשבוע שנת עיבור ושנת ד' אלפים
 ה' צג שנים [לברייתו]

- (4) מוצאה ומבואיה.
 (5) בין השיטין כתוב על גבי מלה זו: כתב.
 (6) החצר משמשת אחריות למוהר.
 (7) בין עדי השטר הרביעי שבדף זה נמצא את [יוסף רבי יעקב הכהן והסופר.
 (8) = אליה.
 (9) = העיד על זה.
 (10) = ובכל מה שבספר זה.
 (11) הוא גם הסופר שכתב את השטר, כמו שנראה מהשוואת כתב-היד.

עולם בדמשק נתן חותם ערבון הלל הלוי בר אהרן מין מעזיה¹² על תאמה הבתולה
בת עמרם

על מנהג כנסת הקטנה¹³ ופסקו ביניהם המוהר שלשים זהובים עשרים וחמשה מנהג
הקהל (וחמשה זהובים)

תוספת וקידם בעת ערבון זה שבעה זהובים ושלשה ישרים לה בעת כניסתה עליו¹⁴
וייבנה מ[מנהג?]

5 ועשרים [זהובים] על צוארו מאוחרים וקיבל עליה חותם ערבון זה משה בן ניסי
אפטרפוס של תאמה]

והיא ברשותו והוא עומד בצרכיה עד עת כניסתה עליו ויש לזו הנערה חלק אחד מ....
חלקים בדירה הניכרת דר אבו יוסיף פי אלקצר בשקק מרחץ היהודי מן הבתים

האמצעי[ים]....

ממה שירשה מאביה וסימניהם מן הדרום בתי מאמן ובתי בני ירמ.. ומן המזרח
סמוך....

המדינה ומצפון בתי בן מוס ומן המערב אכסדרה של חצר הגדולה הידוע אלקצר ו....
10 משני חלקים בכל סימניו ומוצאיו ומובאיו בכל קושט¹⁵ שלו גלוי ומכוסה יוצא

ובא ב....

וקיים כתב ארוסים זה בדיני ישראל וייבנו ויצליחו שהיד עלא דלך בשר בן....
אסמעאיל בן חתים ובגמיע מא פי הדא אלכתב

משח בן יעקב שהד עבאס בן סעיד שמואל בן מנחם
יעקב הכהן בר יהודה בן ברוך סמחה ברבי שלמה נח נפש שהיד

(12) כינוי לטבריה; עי' ספר הישוב ב', מבוא, ע' כ"ג.

(13) על כניסה אלכברי (= הכנסת הגדולה) שבדמשק ע' מאן, *The Jews in Egypt*, II, p. 220.

(14) = אליו.

(15) והשווה שטר א': בכל צורך שלו. ועי' בתעודה שפרסמתי בס' הישוב ב', ע' 12, סי' 20:

"ליקח את הקשט שלי", ושם כנראה הכוונה ליקח את החלק שלי, את המגיע לי.